

Policy för levande samlingar på friluftsmuseerna

Första version 2007-12-01
Reviderad version 2012-03-28
Reviderad och komprimerad version 2017-06-08

Innehållsförteckning

1	INLEDNING	2
2	BAKGRUND.....	2
3	DEFINITIONER	2
3.1	Levande museiföremål	2
3.2	Levande samlingar.....	3
3.3	Levande kulturmiljöer	3
4	MÅLSÄTTNING FÖR SAMLINGAR.....	4
4.1	Målsättning för enskilda samlingar	4
4.2	Gemensamma målsättningar.....	4
4.3	Sammanfattande mål	5
5	ANSVAR OCH ROLLER.....	5
5.1	Friluftsmuseernas ansvar	5
5.2	Samarbetsorganisationens roll.....	6
5.3	Andra organisationer och nätverk.....	6
6	TILLGÄNGLIGHET OCH FÖRMEDLING	7
6.1	Samlingarnas tillgänglighet	7
7	FÖRVALTNING.....	8
7.1	Dokumentation	8
7.2	Gåvor och uppdrag	9
7.3	Egna inköp och insamlingar	9
7.4	Skötselplaner	10
7.5	Utlån och avyttring	10
7.6	Säkerhet och beredskap	11
7.7	Kompetens.....	11

1 INLEDNING

Syftet med denna policy är att lyfta fram och definiera levande djur och växter som museiföremål, nyttan och möjligheterna med dessa samt hur förvaltningen av levande museiföremål bör ske.

2 BAKGRUND

I museernas uppdrag ligger att vårda föremål och samlingar samt att bygga upp och sprida kunskap till allmänheten. Det som skiljer museerna från andra minnesinsamlade institutioner är deras föremål och samlingar. Friluftsmuseerna kännetecknas i sin tur av kulturhistoriska miljöer med byggnader, kulturföremål och levande samlingar i form av vilda växter, kulturväxter och husdjur som i ämnesövergripande former ger ett helhetsperspektiv på dåtid, nutid och framtid.

Med levande museisamlingar kan friluftsmuseerna arbeta utifrån ett etnobiologiskt synsätt och visa på hur man genom att nyttja naturen med uthålliga metoder kan bevara och utveckla dess mångfald. Friluftsmuseerna kan både genom de levande samlingarna i sig och genom förmedling bidra till bevarandet av hotade arter, raser och sorter. Friluftsmuseerna har en fördel genom att nästan obegränsat kunna variera upplevelsen och förmedlingsformen genom att vända sig till människans alla sinnen.

Inriktningen skiljer sig åt mellan enskilda friluftsmuseer beroende på förutsättningar och uppdrag. En del friluftsmuseer har stora samlingar av byggnader och föremål, medan andra har en större andel levande samlingar.

Friluftsmuseernas uppdrag skiljer sig också i omfattning. Friluftsmuseer har olika uppdragsgivare och kan ha ett nationellt, regionalt eller lokalt uppdrag. Oftast finns emellertid en utgångspunkt i den närliggande kulturhistorien. Samlingar och miljöer byggs upp utifrån ett lokalt, regionalt eller nationellt perspektiv. Några friluftsmuseer har större möjlighet att täcka in olika kulturhistoriska tidsepoker och i vissa fall även samtiden, medan andra är mer låsta till en viss tid.

3 DEFINITIONER

3.1 Levande museiföremål

Ett *levande museiföremål* är enligt FRI (de svenska friluftsmuseernas samarbetsorganisation) en växt, ett djur eller annan organism som bedöms ha ett högt musealt bevarandevärde. Det levande museiföremålet ska likställas med andra museiföremål och bevaras på bästa sätt. Det levande museiföremålet har någonting att berätta om en viss plats och tidsepok eller tillför på annat sätt kultur- eller naturvetenskaplig kunskap. Ett levande museiföremål kan även vara ett område med ett visst bevarandevärdt markslag, exempelvis en äng som sköts med historiska metoder.

För växter kan ett levande museiföremål bestå av en eller flera individer av en art, klon eller sort som växer inom ett begränsat område och som har ett gemensamt ursprung. Exempelvis en insamlad narcissklon som odlats under en längre tid på en viss plats. Vissa levande museiföremål kan till och med utgöras av flera individer av samma sort eller art, t ex träden i en historiskt värdefull allé.

Beträffande djuren vid friluftsmuseerna kan ett levande museiföremål utgöras av en eller flera individer av en ras. Exempelvis ett enskilt djur av lantrasen linderödssvin eller en besättning av Åsbohöns.

3.2 Levande samlingar

En *levande samling* är enligt FRI en grupp levande museiföremål som är relaterade till varandra. Begreppet levande samling tillför ytterligare ett kommunikativt värde. En samling kan bestå av flera individer från samma genotyp/sort/ras, art eller olika arter som samlas under en och samma företeelse (exempelvis perenner, köksväxter, skånska lantraser, mm). Dels utgör samlingen ett fokus för samlaren så att denne enklare kan fatta beslut om vad som ska samlas in eller tas emot som gåva och vad som inte ska samlas. Dels utgör samlingen en enhet som sätter in de enskilda objekten i ett övergripande sammanhang för besökaren.

Det kommunikativa värdet av att levande museiföremål ingår i en viss samling kan belysas med följande exempel: En samling av ”rödlistade kärlväxter” förmedlar att besökaren här finner ovanliga och hotade arter som har ett bevarandevärde och som bör hanteras varsamt i naturen. Det finns många olika typer av levande samlingar vid friluftsmuseerna. Det kan röra sig om ”mandatsorter av äppleträd”, ”kulturhistoriska växter” eller ”regionala lantraser”. I många fall utgörs dessa samlingar av objekt som är särskilt värda att bevara.

I många fall bevaras levande samlingar på friluftsmuseerna ur ett regionalt perspektiv. Dessa samlingar som består av odlad eller vild biologisk mångfald med regionalt ursprung, är samtidigt en del av den biologiska mångfalden på nationell nivå och är därför av intresse även för det nationella bevarandet av biologisk mångfald.

I vissa fall ingår även friluftsmuseernas levande samlingar i ett större sammanhang, där huvudansvaret även kan ligga hos en annan organisation, t ex en ideell förening eller en myndighet. För växter finns levande samlingar av mandatsorter av fruktträd med uppdrag från Programmet för odlad mångfald (POM) och ett annat exempel är *ex situ* bevarade av Skånes vilda växter i odling i samverkan med Länsstyrelsen Skåne. För djuren kan nämnas genbanksarbetet med hotade lantraser som organiseras av lantrasföreningar. Det finns en tradition att arbeta aktivt med bevarandeinsatser och friluftsmuseerna har på så sätt blivit en fristad för hotade växter och djur.

3.3 Levande kulturmiljöer

På friluftsmuseerna finns miljöer som visar upp byggnader, odlingsmarker, trädgårdar, historiska föremål och levande museiföremål i ett kulturhistoriskt sammanhang. I de sammanhangen är de levande museiföremålen inte bara en del av den levande kulturmiljön, utan kan även aktivt forma den. Exempelvis betar husdjursraser på olika sätt, föredrar olika växter och därmed formas olika typer av landskap.

Levande museiföremål är nödvändiga för att skapa trovärdiga kulturmiljöer på friluftsmuseerna. Levande kulturmiljöer gör det möjligt att aktualisera kunskap om gångna tiders arter, raser och sorter, samt hur förhållandet såg ut mellan människan, tekniken och naturen. Levande kulturmiljöer möjliggör i sin tur upplevelsen av växter och djur i sina ”naturliga” miljöer, vilket underlättar förståelsen för var de funnits och vad de använts till. Genom att besökarna får insikt i de historiska sambanden mellan människan och naturen kan erfarenheter från förr leda till nya lösningar för utvecklingen av ett hållbart samhälle.

4 MÅLSÄTTNING FÖR SAMLINGAR

4.1 Målsättning för enskilda samlingar

En naturlig uppgift för friluftsmuseerna är att *bibehålla* och kontinuerligt *utveckla* sina levande samlingar av växter och djur. Detta kräver samtidigt förmåga att kunna *prioritera* i och mellan samlingarna. Genom att utveckla de levande samlingarnas kvalitet och relevans kan friluftsmuseerna bidra till bevarande av biologisk mångfald, etnobiologisk och kulturhistorisk kunskap. Det är troligt att andra arter eller sorter/raser kan bli värda att bevara i framtiden; för deras egenskapers skull, för själva bevarandets skull eller med anledning av ett kulturhistoriskt värde. I förvaltningen av museernas levande samlingar är en hög kunskapsnivå kring biologisk mångfald en viktig förutsättning. Det är angeläget att museet följer samhällsutvecklingen inom biologisk mångfald, bevarandestatus för de arter, raser och sorter som ingår i de levande samlingarna samt de mål och strategier som samhället antar.

För ett gott bevarandearbete med levande samlingar av växter och djur måste dessa hållas vid liv över generationer med sina typiska egenskaper välbevarade. Exempelvis bör man, när det gäller växter, vara medveten om risken för oönskat genetiskt utbyte mellan arter inom samma släkte eller mellan olika sorter eller provenienser av samma art. Vilda växter och äldre sorter av kulturväxter och lantrasdjur har en stor bredd av genetiska egenskaper angelägna att bevara. Olika skötselåtgärder i odling och djurhållning avgör egenskaper som gynnas eller missgynnas. Det är därför viktigt att vara medveten om vilken sådan selektion man utövar genom sin skötsel, och om den är förenlig med målen för den aktuella levande samlingen. Allt detta kräver en intensiv och professionell skötsel, ofta mer personalkrävande än för kulturhistoriska föremål. Friluftsmuseerna måste därför fortsätta sträva efter en hög praktisk och teoretisk kompetens inom bland annat växtodling och djurhållning.

I arbetet med de levande samlingarna ingår även att noggrant *dokumentera* de enskilda objekten och deras relation till människors liv och arbete.

För att bevara kunskapen om de levande museiföremålens ursprung och kulturhistoriska bakgrund är det nödvändigt att dokumentera föremålet. Levande samlingar tappar ofrånkomligt i värde om dokumentationen är bristfällig.

Det ligger också i museernas uppdrag att för besökarna förklara och sätta in de levande samlingarna i sammanhang. Odling av lantsorter kan ge besökaren uppfattning om de äldre odlingssätt som grödorna är anpassade till. Hotade åkerogräs odlas för att illustrera hur småskaliga och uthålliga brukningsmetoder samspelar med den vilda floran. Lantraser ger en inblick i äldre tiders självhushåll när de sköts på ett kulturhistoriskt riktigt sätt. Sammantaget har friluftsmuseerna ett stort ansvar att inte bara bevara de levande samlingarna utan att samtidigt föra kunskapen om de ingående museiföremålen vidare.

4.2 Gemensamma målsättningar

Friluftsmuseerna är en resurs i bevarandearbetet av hotade växter och djur och kan bidra till bevarande av biologisk mångfald i enlighet med Konventionen för biologisk mångfald och att uppnå de nationella miljömålen ”Ett rikt odlingslandskap” och ”Ett rikt växt- och djurliv”. På friluftsmuseerna finns unika möjligheter att kunna hålla levande samlingar och synliggöra dessa i sina kulturhistoriska sammanhang. Friluftsmuseerna har en stor geografisk spridning i landet. Därför finns det goda förutsättningar för att sorter och raser skulle kunna bevaras i

sina ursprungliga natur- och kulturmiljöer. Ett tillvägagångssätt för att arbeta nationellt är att utnyttja redan befintliga *nätverk* som organiserar nationella samlingar.

En del av friluftsmuseerna har redan lokala samlingar som tillsammans bygger upp en nationell helhet. Lokala klonarkiv för fruktträd, som bland annat finns på Fredriksdal och Julita, är ett bra exempel. Här nyttjas ett redan befintligt nätverk genom att Programmet för odlad mångfald (POM) organiserar den nationella samlingen. Materialet i samlingarna utgör något positivt för det enskilda museet genom att öka den publika attraktionskraften. Samtidigt skapas en naturlig gemenskap och avlastning mellan friluftsmuseerna eftersom praktisk och teoretisk kunskap byggs upp på flera ställen i landet.

4.3 Sammanfattande mål

Målsättningen för arbetet med levande samlingar på friluftsmuseerna kan sammanfattas i följande fem punkter:

1. Friluftsmuseerna bör arbeta med att *bibehålla* och *utveckla* sina levande samlingar av växter och djur. Alla friluftsmuseer kan bidra till bevarande av biologisk mångfald.
2. Friluftsmuseerna bör noggrant *dokumentera* allt material som bevaras inom levande samlingar och dokumentationen bör vara digital.
3. Friluftsmuseerna har ett stort ansvar för att inte bara bevara de levande samlingarna, utan även för att föra kunskapen om de levande samlingarna vidare. Friluftsmuseerna ska *visa upp* de levande samlingarna för att levandegöra kulturarvet och sprida etnobiologisk kunskap.
4. Friluftsmuseerna bör bidra till ett *nationellt bevarande* genom sina samlingar. Detta kan ske inom redan befintliga *nätverk* eller genom att bidra till att skapa nya nätverk där fungerande sådana inte finns.

5 ANSVAR OCH ROLLER

5.1 Friluftsmuseernas ansvar

Att uppmärksamma betydelsen av levande museiföremål – både vad gäller bevarande och för att ge besökaren en helhetsförståelse - kan ge levande museiföremål på friluftsmuseerna en högre status och större stabilitet. Även utbytet inom FRI kring levande samlingar stärker samlingarnas ställning. Det krävs emellertid att det enskilda friluftsmuseet tar ett stort eget ansvar. I ansvaret ingår att inventera befintliga samlingar, att se över dokumentationen och att arbeta med prioriteringar.

Det är viktigt att observera att även små friluftsmuseer kan delta i ett vidare bevarandearbete också när det rör sig om enstaka arter, sorter eller raser. En enda lantras på ett litet friluftsmuseum kan mycket väl ingå i bevarandet av densamma. Det kräver givetvis att den enskilda lantrasen är registrerad och ingår i genbank hos aktuell lantrasförening. Hur lantraser på så sätt kan ingå i ett större bevarandesammanhang utgör ett lättgripbart exempel, eftersom befintliga nätverk redan existerar. På samma sätt är det med kulturväxterna, där arbetet inom Programmet för odlad mångfald, POM, tidigare omnämnts.

Ett annat ansvar som de enskilda friluftsmuseerna har är att se över dokumentationen av de enskilda levande museiföremålen. Utan noggrann dokumentation kan ett levande museiföremål visserligen ha ett värde som visningsobjekt, men bevarandevärdet minskar högst väsentligt. I många fall är t ex information om växternas proveniens eller djurens härstamning avgörande för samlingens värde. En levande kulturmiljö där de levande museiföremålen har en dokumenterat lokal koppling får ett större pedagogiskt värde och blir en större attraktion för besökaren. Det kan vara en personlig berättelse, foton eller recept knutna till ett levande museiföremål.

5.2 Samarbetsorganisationens roll

Friluftsmuseernas samarbetsorganisation (FRI) arbetar för att utveckla friluftsmuseerna som samhällsresurs. Detta policydokument, har utarbetats på uppdrag från FRI. Det har även gjorts en sammanställning av vilka levande samlingar som finns på friluftsmuseerna idag och vilka önskemål man har om det fortsatta samlandet. FRI bör stå för en levande och kontinuerlig diskussion om museernas levande samlingar och hur de sammanfattande målen i detta dokument (4.3) bäst ska nås och om huruvida dessa mål ska vidareutvecklas.

FRI bör också stå för ett lättillgängligt diskussionsforum eller e-postlista för medlemmarna i frågor som rör levande samlingar. En tätare kontakt mellan personal på medlemsmuseerna leder förhoppningsvis till ömsesidiga studiebesök och workshops. Alla medlemmar kan ha stor nytta av ett sådant utbyte av erfarenheter och man kan hjälpa varandra med kompetensutveckling.

FRI skulle kunna fylla en funktion för att initiera Europeiska samarbetsprojekt och utgivning av publikationer, FRI kan även vara ett forum för utbyte av erfarenheter kring finansieringsmöjligheter och forsknings- och andra samarbeten för museerna på egen hand.

Liksom för andra områden av friluftsmuseernas verksamheter kan FRI spela en viktig roll genom att för berörd instans poängtera vikten av de levande samlingarna i händelse av att den verksamheten på något friluftsmuseum av någon anledning hotas.

5.3 Andra organisationer och nätverk

Friluftsmuseerna har potential att fungera som arena och informationsplats för organisationer, myndigheter och andra som arbetar med biologisk mångfald och frågor kring ett hållbart samhälle. Det finns två myndigheter som har ett övergripande ansvar för frågorna kring bevarandet av biologisk mångfald; Jordbruksverket och Naturvårdsverket. Jordbruksverket ansvarar för kulturväxterna och husdjuren medan Naturvårdsverket ansvarar för den vilda floran och faunan. Nedan följer en förteckning över organisationer och nätverk som arbetar med levande samlingar och bevarande av biologisk mångfald.

POM - Programme for cultivated Biodiversity är Sveriges nationella program för bevarande och hållbart utnyttjande av genetiska resurser hos kulturväxter. Jordbruksverket är ytterst ansvarigt för programmet som drivs av Sveriges lantbruksuniversitet.

NordGen – Nordiskt genresurscenter är en nordisk institution för bevarande och hållbart nyttjande av växter, husdjur och skog. NordGen finansieras av Nordiska ministerrådet.

CBM – Centrum för biologisk mångfald bildades 1994 med anledning av de krav som ställs i Konventionen för biologisk mångfald. CBM:s uppgift är att initiera, bedriva och samordna forskning om biologisk mångfald samt sprida information om denna. Huvudmän för CBM är Sveriges lantbruksuniversitet och Uppsala universitet.

The County Administrative Boards – arbetar med bevarande av den vilda floran och faunan, genom upprättandet och genomförandet av åtgärdsprogram för hotade arter.

ArtDatabanken vid Sveriges lantbruksuniversitet – arbetar med kunskapen om den vilda biologiska mångfalden i Sverige. ArtDatabanken upprättar vart femte år en nationell rödlista över den vilda biologiska mångfalden, utifrån bedömning av enskilda arters bevarandestatus.

Jordbruksverket har ansvaret för hållbart nyttjande och bevarande av husdjursgenetiska resurser. Man har tagit fram en handlingsplan för uthållig förvaltning av svenska husdjursraser 2010-2020 ("Bevara, nyttja och utveckla")

Lantrasföreningar administrerar genbanker för respektive lantras.

Botaniska trädgårdar och **botaniska föreningar** spelar en stor roll för bevarande av, förmedling om och kartläggning av kulturväxter och vilda växter.

Ideella föreningar som arbetar med bevarande av odlad mångfald:

Sveriges Pomologiska Sällskap – arbetar för mångfalden av svenska bär- och fruktsorter och bedriver inventeringar och insamlingar

Sesam – en ideell förening som verkar för att bevara den genetiska mångfalden hos trädgårdens och åkerns växter. De växtslag som prioriteras är grönsaker, rotfrukter och potatis.

Svenska Rosensällskapet - deras syfte är att främja kännedomen om rosor och öka intresset för rosodling.

Riksantikvarieämbetet är en nationell kulturarvsmyndighet med fokus på kunskapsuppbyggnad och förvaltning. Den del av verksamheten som rör friluftsmuseernas levande samlingar är landskapsvård och det *biologiska kulturarvet*.

Sveriges hembygdsförbund har en roll i bevarandearbetet och de lokala hembygdsföreningarna skulle kunna spela en viktig roll för bevarandet genom att visa levande museiföremål i lokala historiska miljöer.

6 TILLGÄNGLIGHET OCH FÖRMEDLING

6.1 Samlingarnas tillgänglighet

Friluftsmuseerna utgör en viktig plats för *lärande* som är den process där erfarenheter och upplevelser i livet omvandlas till kunskaper, färdigheter, attityder och värderingar. Friluftsmuseerna har en bred publik och ett utbud som stimulerar till möte över kultur- och generationsgränser. Friluftsmuseerna erbjuder upplevelser som stimulerar många sinnen och ger sammanhang och helhet. Friluftsmuseerna belyser natur- och kulturarvet ur ett etnobiologiskt perspektiv och ger motivation mot målet att nå ett hållbart samhälle. Möten med djur, växter och deras miljöer ger en hälsofrämjande effekt. I detta har de levande samlingarna en avgörande roll.

I arbetet med att tillgängliggöra de levande samlingarna behöver friluftsmuseerna arbeta med frågor som rör hur tillgängliga de levande museiföremålen är rent fysiskt och hur tillgänglig informationen om dem är. Det kan handla om när på året museiföremålen är synliga och tillgängliga för besökaren, hur personer med någon form av funktionsnedsättning kan ta del av samlingarna, i vilket kulturellt sammanhang museiföremålen presenteras, hur och på vilka språk informationsmaterial finns, samt hur lättåtkomlig informationen är även utanför anläggningen.

När det gäller hur levande museiföremål presenteras för publiken kan detta ske på en mängd olika sätt. Växterna och djuren kan finnas i sina typiska kulturmiljöer där de blir presenterade genom sitt sammanhang. Det kan finnas självinstruerande informationsmaterial, t ex skyltar,

foldrar, appar eller audioguider, som beskriver eller förstärker upplevelsen av museiföremålen. Visningar, arrangemang, historiska tidsresor och pedagogisk verksamhet kan ytterligare lyfta fram sammanhang och enskilda museiföremål. På alla dessa punkter har friluftsmuseerna en mycket stark tradition och förbättrings- och utvecklingsarbete pågår kontinuerligt.

En aspekt av tillgängligheten hos levande samlingar är att göra museiföremålen sökbara via friluftsmuseets hemsida som även kan länkas till andra museers levande samlingar. Det är en stor fördel om de databaser som används för att lagra data på friluftsmuseerna också är kompatibla med andra, nationella och internationella databaser som t ex Global Biodiversity Information Facility, GBIF. Friluftsmuseer bör även vara öppna för att delta i forskningsprojekt där de levande samlingarna av vilda växter, kulturväxter och husdjur kan vara särskilt intressanta. Genom noggrann dokumentation av de enskilda levande museiföremålen ökar även värdet av samlingarna för natur- och kulturmiljövården. Ett exempel där museernas levande samlingar är en viktig resurs, är för återetablering av försvunna växtarter på historiska växtplatser, en metod som ibland används inom naturvården.

7 FÖRVALTNING

7.1 Dokumentation

När friluftsmuseernas levande samlingar tillförs nya levande museiföremål sker detta oftast genom egna insamlingar, inköp eller gåvor, eller i vissa fall i form av externa uppdrag. Vikten av professionell dokumentation har redan betonats för att kunskapen om de levande museiföremålens ursprung och kulturhistoriska bakgrund ska kunna bevaras. *Vad* en sådan dokumentation ska innehålla för att vara komplett är för det första direkta fakta som rör de enskilda objekten och för det andra information som rör dess dagliga skötsel på friluftsmuseet.

Direkta fakta om de enskilda museiföremålen kan röra sig om deras ursprung, biologiska fakta, etnobiologisk kunskap och bildmaterial. Dokumentation om ursprung, t ex växternas proveniens eller djurens härstamning, är ofta den information som mest påverkar museiföremålens värde i ett bevarandeperspektiv. Biologiska fakta kring art/sort/ras kan handla om taxonomisk nomenklatur men även om egenskaper hos taxat. Den etnobiologiska kunskapen binder samman de levande museiföremålen med kulturhistorien och har ett stort publikt värde. Det har även bildmaterialet, som kan utgöras av fotografier och teckningar.

Det andra som hör till en komplett dokumentation av levande museiföremål i en samling är information som rör dess dagliga skötsel på friluftsmuseet. För friluftsmuseer som arbetar med levande samlingar är det viktigt att spara sådan information för framtiden och göra den mindre personberoende. Beprövade metoder är standardiserade loggböcker eller rapporteringsblanketter, där åtgärder (eller icke-åtgärder) kan fyllas i. På så vis skapas en god historik vilket underlättar utvärderingen av arbetet och tillför praktisk erfarenhet kring museiföremålen.

Lagring av information bör lämpligen ske i digital form, i en databas. Det har den uppenbara fördelen att informationen blir lätt tillgänglig både inom friluftsmuseer, för andra museer och till externa användare och besökare.

Om friluftsmuseet är värd för ett lokalt klonarkiv under POM så finns data om växten lagrad i

databasen SESTO. Detta system möjliggör att fotografier, historien kring växten, DNA-analyser och litteraturreferenser kan lagras.

7.2 Gåvor och uppdrag

Många av friluftsmuseernas levande museiföremål och ibland hela samlingar har tillkommit genom externa donationer. En viktig fråga i samband med sådana gåvor är hur museernas dispositionsrätt ser ut. Som grundprincip bör levande föremål bara tas emot som skänkts *utan förbehåll* om hur det får användas eller avyttras.

Om levande föremål tas emot *med* förbehåll skapas lätt en rad avgränsningsproblem om hur materialet får användas och avyttras. Museerna måste kunna avböja donationer om det saknas möjligheter att ta hand om en gåva på ett ansvarsfullt sätt. Detta kan givetvis kännas svårt i det enskilda fallet, men underlättas om friluftsmuseet i förväg har gjort tydliga prioriteringar mellan och inom sina samlingar.

Vissa levande museiföremål eller levande samlingar på friluftsmuseer förvaltas på uppdrag av en extern uppdragsgivare. Vid sådana uppdrag finns sällan fri dispositionsrätt. Även om uppdraget passar väl in i friluftsmuseets rådande samlingspolicy är det ändå viktigt att avtalsreglera uppdraget, t ex genom tidsbegränsning. På så vis skapas möjlighet att göra omprioriteringar mellan levande samlingar över tid och därmed kunna anpassa sig till framtida behov som annars är svåra att överskåda.

7.3 Egna inköp och insamlingar

Vid insamlingar och inköp är friluftsmuseernas dispositionsrätt en viktig fråga. Det gäller inte bara växten/djuret som införskaffas utan även dokumentationen och historierna som följer objektet och som gör det biologiskt och kulturhistoriskt intressant.

För de flesta friluftsmuseer sker inköp eller insamling av nytt material i första hand med inriktning på lokala och regionala arter/sorter/raser eller i vissa fall av material med en uttalad hotklassning. Levande museiföremål som är kulturhistoriskt, etnobiologiskt eller pedagogiskt intressanta kan också vara aktuella. Vissa friluftsmuseer förvärvar endast nya objekt när nya kulturmiljöer skapas eller när gamla behöver kompletteras, inte för ett aktivt bevarande.

Riktlinjer för hur levande museiföremål ska samlas in bör grundas på museets profil, ramarna för samlingen som museiföremålet ska ingå i, samt juridiska och etiska hänsyn. I riktlinjerna kan även rutiner för dokumentation ingå. En noggrann dokumentation är en av förutsättningarna för det insamlade föremålets bevarandevärde och framtida användning. Ofta kan befintliga samlingar skapa ett intresse hos allmänheten att medverka i bevarandearbetet. En metod är att arbeta inom nätverk och skapa kontakter och samarbete med intresseföreningar, institutioner och myndigheter. Vid förmedling och inköp av lantraser bör samråd alltid ske med respektive genbanksansvarig inom lantrasföreningarna som hjälper till med avelsrådgivning och ger tips om var man kan köpa, byta och avyttra genbanksdjur.

7.4 Skötselplaner

Så fort levande samlingar kommit i ett friluftsmuseums ägo uppkommer frågorna kring ansvaret för samlingarna och samlingarnas skötsel. Det är lämpligt att det alltid finns någon som ansvarar för den detaljerade dokumentation som hör till respektive samling. Skötselplaner bör också upprättas för att säkra de levande samlingarnas långsiktiga fortbestånd med genetisk bredd och bevarade typiska egenskaper. Individuella skötselplaner kan upprättas för levande museiföremål i samlingarna eller övergripande skötselplaner för museets olika levande kulturmiljöer där samlingarna ingår.

För vissa växtmaterial, till exempel klonarkiv av fruktträd, följer skötselinstruktioner med i uppdraget, men mer detaljerade skötselplaner bör ändå upprättas. För djuren måste myndigheternas djurskyddsföreskrifter, visningstillstånd mm först och främst följas, men även här behövs detaljerade skötselplaner. För lantrasdjur, som helst ska hållas på ett kulturhistoriskt riktigt sätt, bör skötsel- och utfodringsplaner upprättas i samråd med lantrasföreningarna.

7.5 Utlån och avyttring

Utlån och depositioner av levande museiföremål och samlingar kan inte ske på samma sätt som för traditionella samlingar. Lån av levande växtmaterial är inte så vanligt förekommande, utan efterfrågan på växtmaterial tillgodoses främst genom avyttring i form av frön och plantor. Generellt måste all avyttring och utlån av levande museiföremål i första hand ske i mån av tillgång på friskt material. På djursidan bör utlån endast ske då inget kan antas påverka bevarandearbetet eller djurens hälsa negativt. Utlån bör i första hand ske för ändamål som bidrar till bevarandearbetet eller kunskapsförmedling om det, eller där lantrasdjuren tillför ett mervärde inom naturvården, exempelvis för restaurering. Husdjur av hotade lantraser som är viktiga avelsdjur bör i första hand avyttras som livdjur till andra medlemmar av genbank för respektive ras som vill delta aktivt i bevarandearbetet, exempelvis andra friluftsmuseer eller medlemmar i lantrasföreningar. För lantraser som uppnått en gynnsam bevarandestatus kan avyttring ske till en något vidare krets för att uppnå ökad spridning av rasen och medvetenhet om bevarandearbetet.

Dokumentation om avyttring av levande museiföremål kan vara viktig för den fortsatta förvaltningen av samlingarna på friluftsmuseet. I vissa fall är det viktigt att även utanför friluftsmuseet säkerställa en dokumentation av avyttringen. Exempel på detta är att lantrasföreningar ska informeras om vart lantrasdjur som ingår i genbanker flyttas. Vid avyttring av husdjur är det viktigt att säkerställa god djurhälsa för att undvika spridning av parasiter och sjukdomar.

När det gäller avyttring av växtmaterial är det viktigt att detta sker på ett ansvarsfullt sätt. Detta innefattar att man inte utan information lämnar ut kulturväxter som kan riskera att skada naturliga växtsamhällen genom okontrollerad och omedveten spridning, så kallade invasiva arter. En ansvarsfull avyttring av växtmaterial innefattar även att man vid avyttring av vilda växter tar hänsyn till var och hur materialet ska användas. Vid etablering i naturen av vilda växter från friluftsmuseer, bör växtmaterialets ursprung dokumenteras i www.artportalen.se

Oftast sker avyttring av växter genom försäljning/spridning av material efter förfrågan. Exempelvis kan allmänheten beställa ympris från klonarkiven. Frågan om växtmaterialets sundhet är viktigt. Friluftsmuseet kan skriftligen fransäga sig ansvaret för eventuella sjukdomar vid försäljning/spridning.

7.6 Säkerhet och beredskap

Levande samlingar på stora markområden utomhus och som är direkt åtkomliga för besökare utsätts för yttre påverkan som kan vara svår att skydda sig mot. Friluftsmuseerna behöver bedöma vilka risker som föreligger för olika levande museiföremål och skapa rutiner som förebygger att kriser uppkommer. Friluftsmuseerna bör upprätta beredskapsplaner för att kunna hantera olika slags kriser kan drabba de levande samlingarna.

Levande samlingar utsätts ständigt för väder och vind och vid extrem väderlek kan växternas överlevnad och välmående vara hotad. I öppna anläggningar finns även risk för vandalisering av materialet vilket kan vara förödande för samlingarna. Till detta ska läggas att allt levande material kan drabbas av skadeorganismer eller sjukdomar, samt åldras och så småningom dö. Levande samlingar kan därför inte bevaras med samma säkerhet som traditionella samlingar i larmade magasin.

Säkerhet och beredskap i förvaltningen av levande samlingar är ett område där friluftsmuseerna bör ha ett samarbete. Man kan t ex tänka sig en strategi där viktigare material dubbleras på flera platser i landet. Inom nätverken för vissa växt- och djurslag förekommer i vissa fall ett utarbetat system för att sprida riskerna. Speciellt sällsynta arter eller material med högt bevarandevärde bör skyddas extra noga eftersom nytt material kan vara svårt att få tag i. Sådant material bör bevaras på mer än ställe i landet. När det gäller klonarkiv utgörs den nationella samlingen av ett centralt arkiv och ett antal geografiskt spridda lokala arkiv som utgör säkerhetskopior och kan finnas bland annat på friluftsmuseerna. För djuren gäller att de hålls i besättningar på tillräckligt många platser med en säker och ansvarsfull förvaltning för att minimera riskerna.

7.7 Kompetens

Friluftsmuseerna måste kunna garantera kvalitén när det gäller att förvalta och tillgängliggöra de levande samlingarna. Det kräver framförallt utbildad och kunnig personal inom odling, djurhållning, bevarandebiologi, botanik och trädgårds- och kulturhistoria. Museerna måste även sträva efter ett tvärvetenskapligt synsätt och har därför behov av många specialkompetenser. Alla specialkompetenser kan emellertid inte rymmas på varje friluftsmuseum och det är därför viktigt att friluftsmuseerna samarbetar och utbyter kunskap och erfarenheter.

Kvalitetsnormen i museifrågor bör följa de etiska regler som the International Council of Museums, ICOM, sätter upp. Personalen måste besitta olika kompetenser och ett tvärvetenskapligt synsätt eftersträvas. Samlingarnas tillgänglighet ökar samtidigt om det finns en hög kompetens bland de anställda som delar med sig av sina kunskaper till publiken.